
Л.В.Шинкарук, канд. екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ НАГРОМАДЖЕННЯ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Розглянуто параметри нагромадження основного капіталу в Україні за 1990–2003 роки. Запропоновано періодизацію процесу нагромадження, визначення точок біфуркації й обґрунтовано комплекс заходів для покращання якісного і кількісного складу фонду нагромадження.

Проблема нагромадження капіталу досліджувалася вченими різних шкіл та напрямів і залежно від статичного або динамічного, мікроекономічного або макроекономічного підходів обезцінювалася або спрощувалася, або їй надавалося виключно позитивного чи негативного значення. Крім того, виникала полеміка щодо порядку поєднання теоретичних і емпіричних досліджень, з приводу чого американський економіст Д.Йоргенсон писав: "Якщо емпіричні дослідження завчасно одягаються в гамівну сорочку, увага відключається від історичних та інвестиційних обставин, важливих для розуміння всієї складності інвестиційної поведінки. Якщо ж теоретичні праці на ранній стадії "з метою більшого практицизму" звертаються до емпіричного матеріалу, то цим зачиняються двері до теоретичних досягнень, які могли б привести до вдосконалення емпіричних досліджень на більш пізніх стадіях"¹.

Дослідження процесу нагромадження в перехідних економічних системах, до якої належить і українська, ускладнене переважанням процесів хаотизації, тому потребує спочатку опису дійсності – класифікації, систематизації нових явищ і аспектів даної проблеми за допомогою синтезу методологічного інструментарію в рамках функціональних теорій, доповненням його новим, запозиченим в інших наук, а вже потім теоретизації.

Такий порядок поєднання підходів дасть можливість випрацювати синтетичну теорію нагромадження перехідного періоду, яка зможе слугувати складовою розроблення адаптаційних короткотермінових і довготермінових механізмів самоорганізації системи, які зможуть оптимізувати вплив на ефективність етапів еволюції економіки України. Йдеться про доповнення теорії нагромадження категорійним апаратом теорії економічної синергетики, предметом вивчення якої є "закони, закономірності, механізми і форми економічної самоорганізації та взаємодії"².

Синергетичний підхід є актуальним в умовах України з тієї причини, що пошук ресурсів, важелів і механізмів переходу від економічного хаосу до еко-

¹ Determinants of investment Behavior. – New York, 1967. – P. 130.

² Тарасевич В.М. Економічна синергетика: концептуальні аспекти // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 4. – С. 57.

номічного порядку здійснюється у площині власних можливостей і сил на основі їх самоідентифікації, а зовнішні складові оцінюються і використовуються з позицій установавання нового економічного порядку, наділеного можливостями подальшої економічної та суспільної еволюції.

На думку науковців, "однією із вирішальних умов поступального економічного розвитку є прогресивна політика нагромадження, що закладає оптимальні параметри відтворення основного капіталу (ОК). Ідеться не тільки про масштабний вплив нагромадження ОК на економічний розвиток суспільства, але й специфічний, тривалий характер такого впливу"³.

Визначення особливостей процесу нагромадження як одного з чинників виходу економіки України з кризового стану і переходу до нового економічного порядку включає такі складові: аналіз кількісного складу та якісних змін фонду і норми нагромадження основного капіталу, доповненого з'ясуванням соціально-економічної сутності відносин нагромадження. Це послужить основою визначення точок біфуркації, які є визначальними в подальшому розгалуженні еволюційної лінії, оскільки на таких етапах розвитку необхідно виокремити і стимулювати об'єднання елементів, наділених взаємними діями системного характеру, які зможуть задати ключові параметри змісту й еволюції економічної системи за рахунок незворотності змін для встановлення нового економічного порядку – соціально орієнтованої економіки.

Концепція економічного порядку припускає вивчення різноманітності внутрішніх і зовнішніх взаємодій, тому нагромадження основного капіталу має розглядатися не як окрема абсолютна або відносна величина, а в комплексі з компонентами ВВП і в динаміці змін в цілому, що дає змогу наблизитися до реальної ситуації щодо нагромадження, викривленої інфляцією, неточностями в розрахунках певних агрегованих показників недосконалим механізмом приватизації та генетично успадкованими ознаками попередньої економічної системи.

Загальновідомим фактом є те, що обсяги виробництва не зможуть адекватно зростати в умовах, коли нагромадження основного капіталу як за абсолютними розмірами, так і за якісним складом не дозволяє здійснити серйозну модернізацію виробництва. Підтвердженням цього є те, що зниження темпів зростання капітальних вкладень в економіку України за 9 місяців 2005 року в 10 разів (3,4%) порівняно з попереднім роком (34%) стало однією з основних причин падіння обсягів виробництва і прогнозованої інфляції в межах 11%. Це породжує необхідність періодизації процесу нагромадження основного капіталу (НОК) для визначення порогових значень, точок біфуркації, перших "точок зростання", які стануть індикаторами можливих шляхів еволюції економічної системи України.

За період 1990–2005 років можна виокремити такі періоди розвитку нагромадження основного капіталу в Україні.

I період (1990–1995) – стрімке зниження частки ВНОК у структурі ВВП і зменшення реального розміру нагромадження, що спричинило повний хаос у

³ Національні заощадження та економічне зростання / За ред. д-ра екон. наук Б.Є.Кваснюка. – К., 2000. – С. 189.

процесі нагромадження і рух до розпаду діючої системи нагромадження. Незважаючи на максимальний розмір абсолютних показників, характерних для цього періоду, середній показник частки фонду нагромадження у ВВП у порівняльних цінах за цей період складає 19,9% ВВП і є найнижчим за 1990–2004 роки.

Аналіз індексів змін ВВП за категоріями кінцевого використання (рис. 1) показує падіння розміру валового нагромадження капіталу 1995 року до 23,3% рівня 1990-го, а заощаджень – до 28,9%, тобто найглибшою є криза нагромадження, оскільки кінцеві споживчі витрати скоротилися до 62,8% рівня 1990 року.

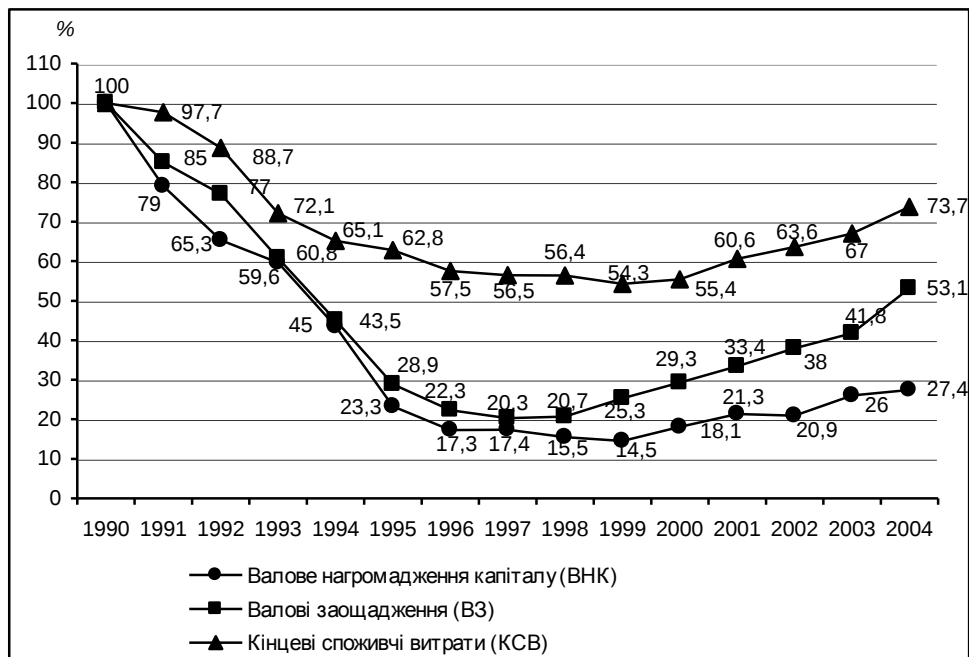

Рисунок 1. Індекси змін ВВП за категоріями кінцевого використання, % до 1990 року

Стрімке нарощування темпів падіння ВНОК констатує й індекс зміни нагромадження основного капіталу, який у порівнянні з попереднім роком склав 1993 року -30,5%, 1994-го – -41,0% і випереджав скорочення загального обсягу ВВП 1994 року (22,9%) на 18,1% (рис. 2).

Як показує аналіз, динаміка фонду нагромадження основного капіталу цього періоду значно ускладнюється гіперінфляцією, що дає дещо викривлену картину нагромадження за абсолютними показниками, тому визначення етапів розвитку ВНОК здійснюємо як у фактичних, так і у постійних цінах 1990 року, а також із використанням середніх показників. Ще одним аргументом на користь такого підходу є те, що точка максимуму ВНОК у ВВП України у фактичних цінах припадає саме на період 1990–1994 років, тобто на 1992 рік – 27,1% ВВП, а в порівняльних цінах максимум ВНОК припадає на 1993-й – 22,0% ВВП. Отже, зміна цін на складові основного капіталу спричинила один рік різниці під час визначення максимуму і різницю між ними у 5 відсоткових пунктів,

що підтверджує негативний вплив інфляційної складової. Точка максимуму ВНОК, яку Україна пройшла 1992 року, викликає сумнів, оскільки велика кількість підприємств у цей період простоювала, обсяги капіталовкладень весь час скорочувалися. Тому можна констатувати, що вартість ОФ за період 1990–2004 років могла бути неадекватною також через неточності в розрахунках.

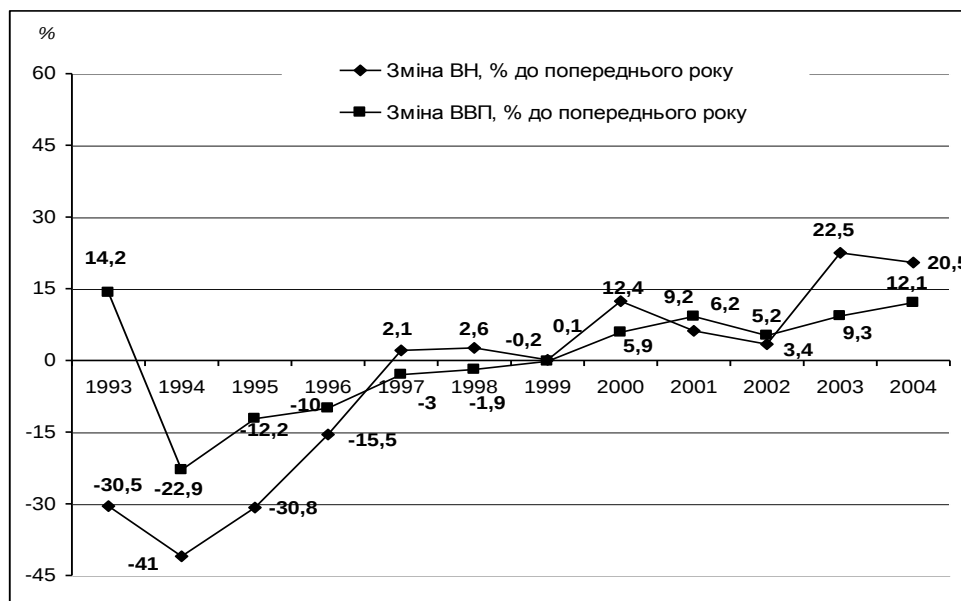

Рисунок 2. Зміна ВВП і валового нагромадження основного капіталу в Україні

Безумовним є вплив на нагромадження ОК 1990–1995 років випередження дефлятором ВНОК дефлятора ВВП (табл. 1), адже 1992 року дефлятор ВНОК був на 44% вищим за дефлятор ВВП і на 68% – за дефлятор кінцевих споживчих витрат. Тобто ціни на інвестиційні товари зростали швидше, ніж зростали дефлятор ВВП і ціни на споживчі товари. Крім цього, дефлятор зміни запасів матеріальних оборотних коштів був ще вищим за дефлятор ВНОК і 1993 року на 31% перевищив дефлятор ВНОК (див. табл. 1), що дозволяло збільшувати запаси заради отримання холдингового прибутку й опосередковано зменшувало капіталовкладення через відкладення в часі отримання прибутку і нарахування амортизаційних відрахувань, які є джерелом нагромадження.

У період найглибшого кризового падіння 1990–1994 років зміна запасів матеріальних оборотних коштів у порівняльних цінах зросла від 2,4% ВВП (4 млрд крб) до 15,5% ВВП (17707 млрд крб), тобто їх розмір станом на 1 січня 1995 року складав 83,4% ВНОК (21237 млрд крб), що свідчило про пріоритет отримання "холдингового прибутку" над пріоритетом нагромадження основного капіталу. Гіперінфляція цього періоду спричинила те, що індекс-дефлятор ВВП 1992 року проти попереднього року складав 1866%, а 1993-го – 3435%, що майже вдвічі більше. Але найнегативішим явищем цього періоду стало

випередження інвестиційним дефлятором більш ніж у два рази дефлятора ВВП. Ці явища стали причиною катастрофічного зниження потенціалу національних заощаджень як джерела нагромадження основного капіталу й унеможливили достатній рівень їх реальної капіталізації.

Таблиця 1

**Індекси-дефлятори ВВП та його компоненти,
% до попереднього року**

Роки	Індекси-дефлятори				
	Валовий внутрішній продукт	Випуск у ринкових цінах	Кінцеві споживчі витрати	Валове* нагромадження ОК	Зміна запасів матеріальних оборотних коштів
1991	196,2	194,6	184,5	193,6	375,0
1992	1866,0	1899,1	1591,5	2678,4	2715,4
1993	3435,4	3605,4	3652,4	3795,3	4975,2
1994	1053,5	976,5	952,5	1334,0	787,8
1995	515,5	523,3	529,3	647,3	591,6
1996	166,2	155,8	170,6	172,1	163,4
1997	118,1	118,4	119,2	107,4	118,6
1998	112,1	112,5	109,8	105,8	115,2
1999	127,3	126,2	124,9	125,0	101,0
2000	123,1	123,1	124,9	118,3	100,0
2001	109,9	109,4	111,8	113,3	106,9
2002	105,1	103,3	103,8	104,1	100,7
2003	108,0	107,0	107,6	103,9	104,3
2004	115,1	116,8	111,0	117,3	111,1

* Розраховано за даними: Національні рахунки України за 1990–2000 роки: Стат. бюлетень – К., 2002; Національні рахунки України за 2001 рік: Стат. бюлетень – К., 2003; Національні рахунки України за 2002 рік: Стат. бюлетень. – К., 2004; Національні рахунки України за 2003 рік: Стат. бюлетень. – К., 2004.

Стратегічно важливим для країни є показник чистого нагромадження основного капіталу, оскільки він констатує можливості економічного розвитку, і зниження його частки у ВВП України нижче 6–8% може призвести до незворотних негативних змін для окремих галузей, оскільки в Україні абсолютний розмір нагромадження в багато разів нижчий за показники розвинених країн, а зношеність основних фондів у багато разів вища. Чисте нагромадження основного капіталу в Україні за період 1990–1995 років знизилося від 6,0% до 5,0% ВВП (табл. 2) і 1995 року складало 21,6% ВНОК, тобто на споживання основного капіталу припадало 78,4% ВНОК, що свідчить про низьку норму інвестицій та про закладення основ тенденції до "проїдання" нагромадженого раніше капіталу. Особливої уваги потребує стан конвертації чистих заощаджень у чисте нагромадження, оскільки лише 1995 року відбулася їх повна конвертація (див. табл. 2), що стало одним із чинників позитивних економічних зрушень 1997 року.

За результатами аналізу, 1994 рік став роком найкритичнішої зміни ВНОК щодо попереднього року, що збіглося з періодом трансформаційного спаду в економіці загалом, оскільки нижнє порогове значення зміни ВНОК

склало 41,1% ВВП. Що ж до валового нагромадження основного капіталу у постійних цінах 1990 року, то індекс зміни 1995 року склав лише 19,1% ВНОК 1990 року, а чисте нагромадження – 15,9% (рис. 4).

Таблиця 2

**Динаміка чистого нагромадження основного капіталу
в економіці України***

	У фактичних цінах, млрд крб; млн грн	У порівняльних цінах, млн крб, млрд грн млн грн	% до ВВП (у фактичних цінах)	% до ВВП (у порівняль- них цінах)	Темпи приросту (% до по- переднього року у фа- ктичних цінах)	Індекс зміни (% до по- переднього року)	ЧН (% до ВН рік до року у фактичних цінах)	ЧН (% до ЧЗ рік до року у фактичних цінах)
1990**	10,03	–	6,0	–	–	–	26,1	31,3
1991	6,414	3,0	–	–	-40	30,0	10,6	14,0
1992	418,718	16,0	–	–	6883,3	266,6	30,6	46,6
1993	6330	166	4,3	3,9	1410,8	39,6	17,5	31,1
1994	54650	4097	4,5	3,6	763,4	64,8	19,3	34,5
1995	273611	42267	5,0	4,0	400,7	77,3	21,6	101,0
1996	2189	1272	2,7	2,6	–	46,4	13,0	138,4
1997	1175	1094	1,5	1,4	-46,3	50,0	6,4	691,2
1998	815	771	0,8	0,9	-30,6	65,6	4,1	230,9
1999	1901	1521	1,5	1,5	133,3	186,7	7,6	31,0
2000	3204	2707	1,9	2,0	68,6	142,4	9,6	27,5
2001	5908	5215	2,9	2,8	84,4	162,8	14,7	32,9
2002	7129	6849	3,2	3,2	20,7	115,9	16,5	26,9
2003	16190	15582	6,1	6,3	127,1	218,6	29,4	45,7
2004	31244	26680	9,1	8,9	193,0	164,8	40,2	49,9
Середній рівень за 1993–2003 роки			3,9	3,7				

* Розраховано за даними: Національні рахунки України за 1990–2000 роки: Стат. бюлетень. – К., 2002; Національні рахунки України за 2001 рік: Стат. бюлетень. – К., 2003; Національні рахунки України за 2002 рік: Стат. бюлетень. – К., 2004; Національні рахунки України за 2003 рік: Стат. бюлетень. – К., 2004.

** Дані 1990–1995 років, млрд крб.

В аналізованому періоді (1990–1995) точкою біфуркації у процесі нагромадження став 1994 рік, і за умови зростання обсягів капітальних вкладень в енергозберігаючі та матеріалозберігаючі технології галузей, які випускають продукцію з великою часткою доданої вартості, подальша хаотизація процесу могла набути ознак тенденції до впорядкування і бути спрямованою не тільки на зниження темпів падіння ВНОК, а і його глибини та зародження незворотних позитивних зрушень завдяки ефекту кумуляції. Вибір варіанту впорядкування хаосу через домінування орієнтації на укріплення національного капіта-

лу за рахунок покращення виробничих відносин шляхом використання внутрішнього потенціалу міг дати "першу точку росту".

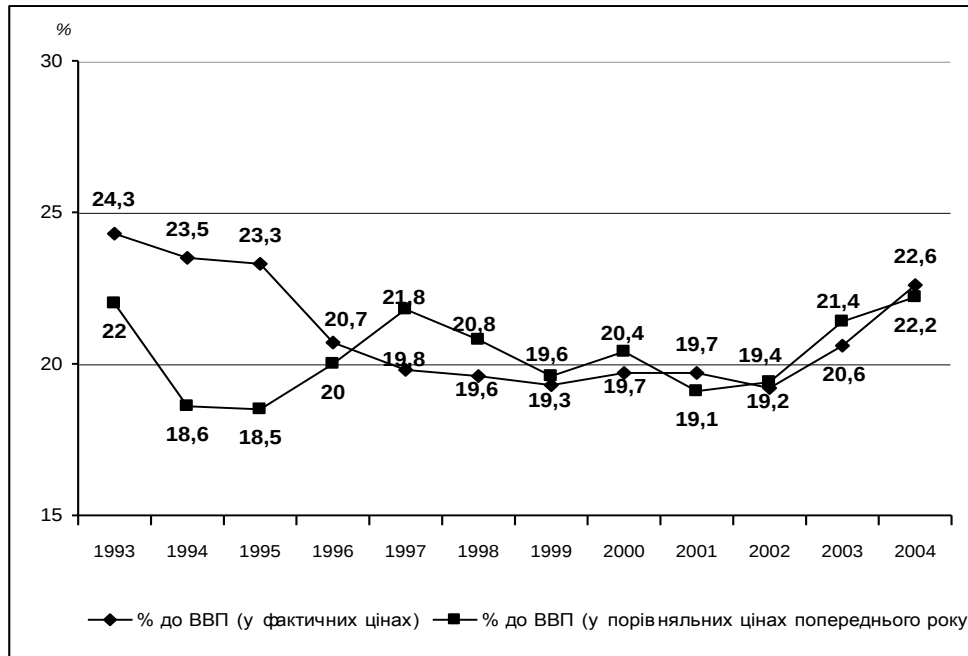

Рисунок 3. Рівень валового нагромадження основного капіталу в Україні, % до ВВП

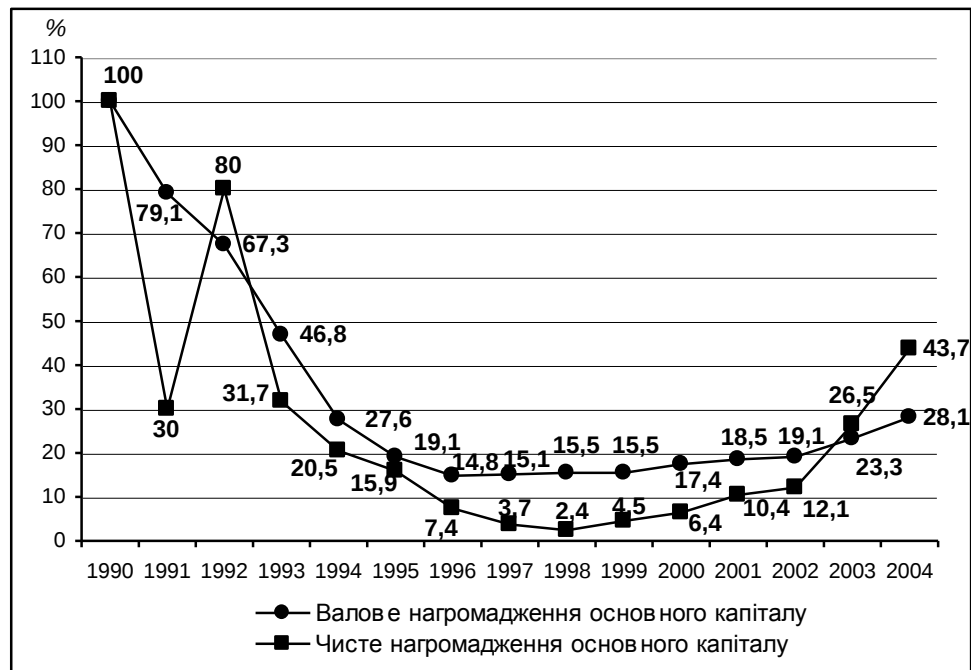

Рисунок 4. Індекси зміни валового і чистого нагромадження основного капіталу, % до 1990 року

II період (1996–1999) – це період поступового зменшення інтенсивності падіння розміру ВНОК і досягнення негативних порогових характеристик процесу нагромадження, які констатують повний розпад старої системи нагромадження і початок пошуку можливих варіантів становлення нового порядку.

Індекс зміни ВНОК (у % до 1990 року) знизився 1996 року до 14,8% проти 19,1% 1995-го і до кінця періоду (1999) досягнув величини 15,5%, а індекс зміни чистого нагромадження ОК (ЧНОК) характеризувався значно критичнішими величинами, оскільки зниження складало 11,4 відсоткових пункту – від 15,9% до 4,5% (див. рис. 4).

Перерахунок ВНОК 1999 року в ціни 1990-го продемонстрував надзвичайно кризовий стан фонду нагромадження, зумовлений низькою інвестиційною активністю періоду 1990–1999 років, яка визначила на найближчі роки розвиток економіки України екстенсивним шляхом через мінімальне оновлення старих і введення нових виробничих потужностей. ВНОК 1999 року (в цінах 1990-го) зменшилося більш ніж у шість разів проти зменшення кінцевих споживчих витрат домогосподарств до 54,3% від рівня 1990 року (див. рис. 1). Це підтверджує гіпотезу, що споживання в умовах падіння доходу знижується меншими темпами, ніж заощадження (нагромадження) і намагається зберігатися на докризовому рівні якнайдовше. Натомість зростання доходу в умовах непривабливості вкладень в ОК і недовіри населення до банків характеризується трансформацією додаткового доходу в нерухомість, товари довготривалого користування і заощадження у вигляді твердої валюти.

Зниження темпів падіння нагромадження демонструє і показник зміни до попереднього року (див. рис. 2), де зміна ВНОК 1995 року складала -30,8%, 1996-го – -22,7%, 1997-го – 2,1%, а до 1999 року змінилася до -0,2%.

Сповільнення темпів падіння розміру фонду нагромадження ОК стало однією з причин започаткованих 1997 року зрушень щодо покращення макропропорцій, коли дефлятор ВНОК (див. табл. 1) склав 107,4% проти дефлятора ВВП – 118,1% і дефлятора споживчих витрат – 119,2%, тобто почав відставати, що стало поштовхом для зменшення негативних тенденцій у циклічному нагромадженні основного капіталу, це також було зумовлено частковою стабілізацією цінового чинника.

Ще однією характерною ознакою нагромадження є не тільки повна конвертація чистих заощаджень у чисте нагромадження, а і перевищення розміру нагромаджень над заощадженнями, яке склало 38,4% 1996 року до 130% 1998-го, а також падіння чистого нагромадження до 31,0% чистих заощаджень 1999 року (див. табл. 2). Однією з причин перевищення чистого нагромадження над чистими заощадженнями стало зростання ПІІ 1993–1997 років, подальша (1998–2001) динаміка яких набула ознак стагнації, що негайно відбилася на розмірах нагромадження.

Динаміка нагромадження цього періоду показує такі негативні порогові значення:

- мінімум частки ВНОК 1999 року – 19,3% ВВП (див. рис. 3);

– максимальне зниження індексу зміни ВНОК (% до 1990 року) 1996 року до 14,8% (див. рис. 4);

– максимальне зниження ЧНОК (% до 1990 року) 1998 року до 2,4% ЧНОК (див. рис. 4).

Для цього періоду характерна поява другої точки біфуркації – це 1999 рік, коли з'явилося зародження перших ознак орієнтації економічної системи України на внутрішні чинники економічного розвитку, але пошук і зародження ознак ще не означає визначення цього напрямку, а тим більше реалізацію, оскільки сила потенціалу руйнації протистоїть потенціалу творення, що особливо актуалізує роль держави на цьому етапі.

III період (2000–2005) характеризується як нестійка тенденція до стабілізації ВНОК, яка чутливо реагує на непослідовні та суперечливі дії як у сфері економіки, так і у сфері політики. Рівень у ВВП ВНОК за період 2000–2004 років зріс відповідно з 19,7% до 22,5%, але йому був притаманний хаотичний характер із величинами у 19,7% 2001 року і 19,2% 2002-го (див. рис. 3), а середній показник за цей період склав 20,0% ВВП. Це дає привід для сумніву в можливостях інтенсивного характеру економічного розвитку України без подальшого зростання капіталовкладень через хаотичні рухи останніх, які 2001 року склали 16,0% ВВП, 2002-го – 17,0% ВВП, 2004-го – 21,9% ВВП. ВНОК є найчутливішим показником з усіх показників кінцевого використання ВВП, про що свідчить зниження його рівня за II квартал 2005 року до 19,2% ВВП.

Зміна ВНОК (див. рис. 2) щодо попереднього року характеризується двома максимальними величинами: 2000 року – 12,4%, 2003-го – 22,5%, хоча перерахунок у порівнянні ціни 1990 року дає 2000 року 17,4%, 2003-го – 23,3%, а 2004-го – 28,1%, тобто відчувається вплив цінової складової. Причини, які зумовили ці хаотичні рухи у ВНОК, різні за своєю природою і не мали сили позитивного кумулятивного ефекту, який міг привести до стабільних позитивних зрушень у нагромадженні в майбутньому.

Тобто сформований у 2000–2003 роках потенціал економічного зростання як передумова економічного розвитку має двояку основу. У 2000–2001 роках стимуляційну функцію зростання реальної економіки відігравали головним чином екстенсивні чинники – нарощування економіки за рахунок завантаження вільних виробничих потужностей, використання наслідків глибокої девальвації гривні в період світової фінансової кризи 1997–1998 років, погашення боргів із заробітної плати та пенсій тощо. Проте на кінець 2002 року вказані чинники себе фактично вичерпали і саме цим пояснюється відчутне уповільнення – з 9,2 до 5,2% 2002 року – темпів приросту реального ВВП, зменшення більше ніж удвічі приросту промислового виробництва, суттєве зниження прибутковості підприємств і рівня рентабельності економіки, що стало причиною недостатніх обсягів капіталовкладень і норми нагромадження.

Економічні зрушення 2003 року мали іншу природу. Статистичний аналіз свідчить про зародження нової еволюційної лінії економіки, пов'язаної з розширенням внутрішнього ринку і початком оновлення основних виробничих фондів, відчутним зростанням інвестиційного попиту. Загалом за 2003 рік приріст інвестицій в основний капітал становив 27,7%, у тому числі в машини й

обладнання – 32,9%, і зростання інвестиційного попиту зумовило випереджаючі темпи виробництва (на 35,8% за 2003 рік) продукції машинобудування, а також зростання на 39% імпорту механічних та електричних машин і обладнання. З 22,3% 2002 року до 36,0% 2003-го зросла частка довготермінових кредитів комерційних банків. На 21,7% збільшився обсяг іноземних інвестицій. Доходи нефінансових корпорацій зростали з випередженням до динаміки ВВП, що зумовило відчутне зростання інвестицій в основний капітал, 62,8% яких освоєно за рахунок власних коштів підприємств і організацій.

У технологічній структурі інвестицій в основний капітал зростає частка витрат на придбання машин, обладнання, устаткування для новозбудованих об'єктів і для реконструкції та технічного переоснащення діючих підприємств. 2003 року питома вага цих витрат становила 56,0% від загального обсягу (1999-го – 47,1%).

Секторний аналіз ВНОК (рис. 5) показує позитивні зрушення в секторі "нефінансові корпорації", який є основним виробником доданої вартості, започатковані 2000 року, коли зупинилося зниження частки нагромадження основного капіталу у ВВП країни і до 2003 року досягло 24,5% від рівня 1990-го проти 15,9% 1999 року. Активізація процесу інвестування основного капіталу в 1999–2003 роках (1999-й – -8%, 2003-й – 31,3%) не набрало достатньої сили, оскільки розмір інвестицій не перевищив розміру зношеності основних фондів.

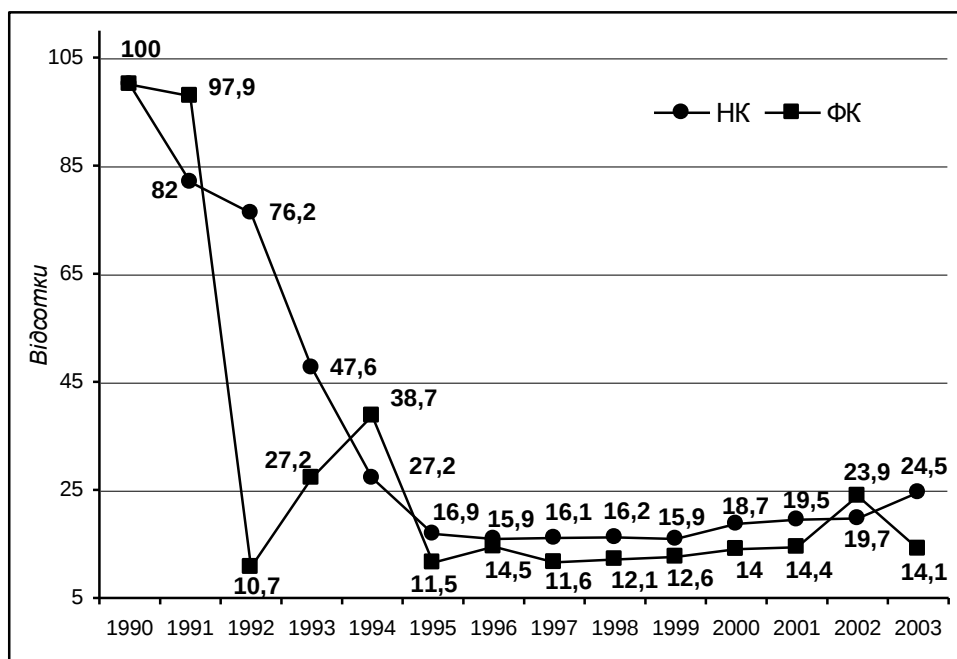

Рисунок 5. Валове нагромадження основного капіталу за секторами, % до 1990 року

Окрім того, навіть той мінімум заощаджень, на який вийшла економіка станом на 2003 рік, не повністю конвертувався в нагромадження, і ЧНОК склало лише 45,7% від чистих заощаджень.

Для визначення й оцінки ролі ВНОК та інвестицій у циклічній динаміці економіки України досліджено низку показників (табл. 3) через розрахунок парних коефіцієнтів кореляції (табл. 4).

За результатами розрахунку (див. табл. 4) спостерігається тісна кореляція між динамікою ВВП, обсягами інвестицій (0,9166), обсягом роздрібного товарообігу (0,8733), реальними доходами населення (0,758) і дещо слабша між ВНОК (0,5194) і валовими заощадженнями (0,5402), оскільки залежності між ними і ВВП опосередковуються процесом інвестування. Спостерігається доволі слабка залежність між ВВП і експортом (0,4647), що доводить необхідність капіталовкладень у експортоорієнтовані галузі з метою посилення їх конкурентоспроможності. Також відслідковується дуже сильна обернена кореляція з інфляцією (-0,8370), що дає привід стверджувати про інфляційну складову зростання.

Таблиця 3

Основні показники динаміки економіки України, % до попереднього року

Роки	ВВП	Інвестиції в основний капітал	Обсяг роздрібного товарообороту	Експорт	Реальні доходи населення	Індекс-дефлятор ВВП	ВНОК	Зміна ВЗ
1994	77,1	77,5	—	—	78,4	1053,5	—	—
1995	87,8	71,5	—	—	108,3	515,5	—	—
1996	90,0	78,0	—	—	87,8	166,2	—	—
1997	97,0	91,2	—	—	102,7	118,1	109,6	91,0
1998	98,1	106,1	—	—	102,4	112,1	108,5	100,02
1999	99,8	100,4	96,3	—	99,3	127,3	125,1	122,0
2000	105,9	114,4	106,6	112,8	104,1	123,1	133,0	116,0
2001	109,2	120,8	114,8	109,5	110,1	109,9	120,3	114,0
2002	105,2	108,9	116,6	110,7	118,0	105,1	107,7	114,0
2003	109,3	127,7	120,1	124,0	107,8	108,0	127,2	110,0

Таблиця 4

Парні коефіцієнти кореляції між ВВП та іншими показниками

Показники	Коефіцієнти кореляції
Інвестиції в основний капітал	0,9166
Обсяг роздрібного товарообігу	0,8733
Експорт	0,4647
Реальні доходи населення	0,758
Індекс-дефлятор	-0,8376
ВНОК	0,5194
Зміна ВЗ	0,5402

Отже, в умовах низького рівня життя більшої частини населення України постає дилема: яким чином заощаджувати, підвищуючи рівень життя населення, і забезпечити при цьому зростання інвестування?

Прикладом розв'язання цієї дилеми є динамічний розвиток економіки Китаю, яка за поточний рік демонструє 9% зростання ВВП. Однією з причин динамічних темпів зростання є висока норма інвестицій. Упродовж 1990–2003

років валове нагромадження капіталу країни зросло з 35% ВВП до 44% ВВП, а валові внутрішні заощадження за такий самий період збільшилися з 38% ВВП до 47% ВВП. Ідеться про норму заощаджень і нагромадження, а якщо розглядати ще й абсолютний показник валового національного доходу Китаю, який виступає базою для заощаджень і 2002 року складав 1234,2 млрд дол. США (в Україні – 37,9 млрд дол.), то ще більше усвідомлюється глибина розриву в нормах нагромадження двох країн. Тобто економіка Китаю зростає за рахунок стимулювання інвестиційного попиту, який виступає і важелем стримування інфляції, а відсутність в Україні адекватного інвестиційного попиту неминуче призводить до зростання динаміки цін і до сповільнення обсягів промислового виробництва. Аргументом підтвердження цієї гіпотези є зниження норми кінцевого споживання домашніх господарств Китаю за період 1990–2002 років із 50% ВВП до 43% ВВП і зміни загальних урядових витрат на кінцеве споживання за цей період із 12% ВВП до 13% ВВП в умовах дефляції 1998–2002 років (за дефлятором ВВП) та позитивного сальдо рахунку поточних операцій і прямих інвестицій за 2000–2003 роки в розмірі 6–7% ВВП.

Економісти, які робили особливий акцент на ролі інвестицій в основний капітал – К.Віксель, М.Туган-Барановський, Й.Шумпетер, Г.Кассель, Дж.Робертсон, Дж.Кейнс, водночас у різній мірі підкреслювали, що утворення капіталу відбувається нерівномірно, а перемижується хвилями. Такі хвилі в перехідній економіці України вирізняються глибиною нижнього поворотного пункту і довшим часовим лагом переходу від нижнього до верхнього поворотного пункту порівняно з переходом від верхнього до нижнього, тобто тенденція до зростання скачками, ривками – от що характеризує сучасну економіку.

М.Туган-Барановський допускає, що нагромадження незв'язаного капіталу здійснюється безперервно, але процес "виштовхування" маси нагромадженого капіталу у сферу реального виробництва відбувається ривками. Якщо поступальні рухи розпочалися, експансія послідовно починає наростати внаслідок взаємної залежності, яка існує між різними галузями виробництва, і тоді будь-який підвищувальний імпульс, хоч би де він виникав, поширюється на всю економіку, стверджує вчений. Дослідження Й.Шумпетера доводять, що процес експансії не є простим кумулятивним процесом поширення сприятливих "вторинних хвиль" на взаємопов'язані галузі виробництва від "первинного" імпульсу, експансія здійснюється у формі "натисків", оскільки рушійні поштовхи, які дають новатори (нові техніка, технології), з'являються "час від часу групами або роями"⁴, і роєподібний характер появи нових підприємств посилюється кумулятивним процесом – поширенням вторинних хвиль по всій сфері господарської діяльності.

"Ці вторинні хвилі несуть із собою багато такого, що не пов'язано з яким-небудь новим або прямим імпульсом від реальної рушійної сили"⁵. Порушення, які виникають із нововведень, не можуть розсмоктатися поступово, на ходу, ці порушення мають "капітальний характер". Вони розхитують існуючу

⁴ Хансен Е. Экономические циклы и национальный доход. – Ч. III–IV. – М., 1997. – С. 103.

⁵ Там же. – С. 104.

систему і викликають необхідність особливого процесу пристосування, суть якого в тому, що "залізна дорога, прокладена через нові землі, перевертає догори дном усі умови, пов'язані з розміщенням промисловості, всі розрахунки витрат, всі виробничі функції в цьому районі"⁶.

Для України ці тези мають неабияке значення, оскільки задекларовані позитивні зміни за період 1997–2003 років щодо випередження удвічі динаміки інвестування динаміки ВВП показали відсутність кумулятивного ефекту, і темпи зростання інвестицій в ОК 2004 року склали вже 128% ВВП проти 131,3% 2003-го, а 2005-го капітальні вкладення за 3 місяці дорівнювали 12,638 млн грн, темпи ж зростання знизилися і склали лише 104,5% ВВП.

Аналіз розвитку фонду нагромадження показує, що 15-річний період реформування економічної системи України, зорієнтований на розв'язання завдань нагромадження приватного капіталу, який мав би забезпечити розв'язання проблем розширеного відтворення суспільства загалом, виявився ідеалізованим. Минулі роки стали періодом форсованого нагромадження приватного капіталу і значного скорочення суспільного капіталу, представленого, перш за все, основним і оборотним капіталом. Нагромадження, з погляду макроекономіки, відбувалося не шляхом капіталізації заощаджень (доданої вартості), а, головнo, шляхом перерозподілу і приватизації раніше створеного суспільного (державного) капіталу.

Нагромадження основного капіталу в Україні дає підґрунтя для розвитку двох найімовірніших напрямів становлення нового економічного порядку:

- 1) формування соціально орієнтованої економіки, характеристикою якої є широка соціальна база;
- 2) формування корпоративно-бюрократичного капіталізму, економічна міцність якого сформувалася у процесі не завжди прозорої приватизації та нагромадження капіталу 1990–2004 років.

Для розвитку України за першим сценарієм необхідно визнати пріоритетним напрямом створення розвиненого інституційного середовища як тандему дій інститутів держави і суспільства, які зможуть направити розвиток відносин власності на потреби всього суспільства. Це дасть змогу закласти ефективний механізм нагромадження капіталу через формування ефективних власників (державних, приватних), виключити тіньові схеми приватизації та стимулювати капіталовкладення.

Наше дослідження доводить обґрунтованість наступного сценарію зростання капіталовкладень для покращення кількісного і якісного складу фонду нагромадження, подолання обмеженості внутрішнього ринку через реалізацію комплексу заходів макроекономічної політики, спрямованих на значне зростання сукупного попиту через:

- заохочення зростаючого попиту на товари для капітальних інвестицій і будівництва із стимулюванням матеріало- й енергозберігаючих технологій, які дадуть змогу підвищити продуктивність;

⁶ Там же.

- поступове і гармонізоване підвищення особистих доходів і купівельної спроможності населення;

- збільшення прямих закупівель державою вітчизняних товарів.

Звичайно, ми не змогли описати всі чинники покращання процесу нагромадження, серед яких і рівень капіталізації економіки, і проблеми рівня монетизації та відсоткових ставок, але проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що важливою передумовою динамічного розвитку економіки є хвилеподібне зростання приросту капіталовкладень. Аналіз досвіду зарубіжних країн та експертні оцінки доводять необхідність забезпечення прирістної динаміки КВ від 2,3 до 2,8% на кожний відсоток приросту ВВП, що дасть змогу не тільки підвищити рівень ВНОК, а й покращити його якісну структуру.